

**„ЗАГОВОРЪТ“ НА НИКИТА ЗЮЗИН – ЕЛЕМЕНТ
ОТ ОТНОШЕНИЯТА СВЕТСКА – ДУХОВНА ВЛАСТ
В РУСИЯ ПРЕЗ XVII ВЕК**

Андрей Андреев

**NIKITA ZUZIN'S 'CONSPIRACY' – AN ELEMENT OF
THE RELATIONSHIP BETWEEN SECULAR AND SPIRITUAL POWER
IN RUSSIA IN THE 17TH CENTURY**

Andrey Andreev

***Abstract:** The withdrawal of Patriarch Nikon from the leadership of the Russian Orthodox Church in 1658 caused a crisis in the Church as well as a political crisis. The Patriarch played an important role in the country's governance, advocating certain policies on foreign policy orientation. There was a group of influential boyars in Moscow who wanted the patriarch to re-establish his post. They used Nikita Zuzin to convey messages to Nikon. The attempt of reconciliation with the ruler proved unsuccessful. The investigation concluded that Zuzin fulfilled the orders of influential people. Tzar Aleksey imposed little and relatively soft penalties. Nikita Zuzin's plot is an important element in the opposition between the secular and spiritual power in Russia in the middle of the 17th century.*

***Key words:** Patriarch, Holy Synod, Secret Administration, Boyars, Monastery.*

На 10 юли 1658 г. след тържествената служба на празника на Казанската Богородица патриарх Никон официално обявил оттеглянето си от патриаршеския престол. Това е върхов момент в противопоставянето между духовната и светската власт в Русия през XVII век. Конфликтът води до сериозни проблеми в управлението на Руската православна църква в момент на провеждане на важни реформи в нея. Оттеглянето на властния патриарх рефлектира и върху държавното управление. Нужни били повече от осем години, за да се преодолее кризата.

Разривът не възниква на лична основа. Съществуват и обяснения, че възмъжалият владетел цар Алексей Михайлович Романов събрал смелост да се противопостави на тираничния патриарх, но те едва ли имат основание. Наблюдаваме сблъсък между светската и духовната власт, повлиян и от личностите на царя и църковния глава. Всички свидетелства сочат, че Никон бил властен човек, духовен водач, но и политик, твърдо отстояващ идеите си за строго централизирана и независима от държавата Църква. Не случайно е

наричан „руския папа“, предвид проповядваните от него идеи, че „... свещената власт стои по-високо от царската.“. Никон остро реагира срещу създаването на Манастирската управа – държавен орган, контролиращ църковната поземлена собственост, градските имоти, финанси и крепостни селяни. Едновременно с това патриархът си спечелил много врагове. Болярите се страхували от властта му, завиждали му за богатствата, за титула „Велик господар“, който патриархът носел по благоволение на цар Алексей. Непрекъснатите укори към едрата аристокрация от страна на църковния глава за множество грехове (пиянство, разврат, лихварство, злоупотреби и т.н.) не печелели приятели на Никон. Част от висшето духовенство също искала да го види в немилост. Архиереите споделяли възгледите му, но не подкрепяли строгата централизация и дисциплина в Църквата. След 10 юли 1658 г. последвали взаимни обвинения между вече бившите приятели. Говорело се за присвояване на привилегии, богатства и др. Всичко това било дадено с широка ръка от владетеля, който позволил на патриарха да строи манастири, дарявал му имения, официално му дал титлата „Велик господар“, признал му правото да има свой герб [Андреев, А. 1995, с. 14–31].

Цар Алексей Михайлович често е описван като мек, безволев, крайно религиозен човек, воден от хрумванията на своите любимци, между които бил и Никон. Цялостното развитие на Русия по това време не потвърждава подобно твърдение. Управлението на цар Алексей е върхов момент за държавата през XVII век. То се характеризира с успешна външна политика – присъединяването на Левобрежна Украйна, динамично икономическо развитие, законодателство и реформи, разчистили пътя за големите промени при Петър I. Царят бил умел стратег, ловък политик, действащ обикновено в сянка, чрез свои близки съратници. Никон му бил нужен. Той провеждал с изключителна енергия църковната реформа, бил полезен на Църквата и държавата и много неща му били прощавани. Конфликти между двамата имало и преди това. Дякон Павел Алепски свидетелства за скарване, станало при първото посещение на антиохийския патриарх Макарий в Русия през 1655 г. Свадата станала в църквата, като Павел сочи за причина високомерието на патриарха. Цар Алексей Михайлович нарекъл последния „мужик и блуден син“, заявявайки още, че Никон не му е „духовен баща“ [Алепский, П. 1898, с. 129].

При конфликта цар–патриарх чувствата оставали на втори план. Противоречията били в контекста на противопоставянето духовна–светска власт, който съществувал много преди разглеждания период.

Отстраняването на патриарх Никон през 1658 г. нарушило баланса сред приближените на цар Алексей Михайлович. В Москва съществувала влиятелна група, близка до владетеля, която искала да види патриарха възстановен. В нея имало духовници, съмишленици на Никон в провеждането на църковната реформа, и хора, желаещи подкрепата му по въпроса за насоките на руската външна политика. В обвинителния акт от 1666 г. виждаме и вменяване на вина,

че е поддръжник на идеята за война срещу Швеция и излаз на Прибалтика – идея, реализирана малко по-късно от Петър I. Самият цар Алексей предпочитал концентриране върху въпроса за присъединяване на Украйна, реализирано след продължителна война с Реч Посполита. Информираността на патриарха за всичко ставащо в столицата, бързите му действия доказват наличието на влиятелни привърженици в Москва. Самият патриарх явно съжалявал за прибързаното си отричане. Идванията в столицата явно били част от замисъла за помирение с цар Алексей. Владетелят избягвал срещата с него. Може би се опявал да не се поддаде на старото приятелство с духовния глава. Така че от емоционална гледна точка, надеждите на Никон не били напълно безпочвени. Важна брънка от тези събития станал т.нар. „заговор на болярина Никита Зюзин“ – посещението на патриарх Никон в Москва през декември 1664 г.

Още след установяването си във Воскресенския манастир (Нов Йерусалим) Никон имал точна информация за случващото се в руската столица. От своя страна, властите също следели патриарха. Тайната управа имала свои информатори в манастира, което обяснява бързите действия на чиновниците в случаите, когато патриархът правел опити да се намеси в придворните интриги. Наред с това той усилено отстоявал претенциите си за запазване на патриаршеската титла, както и за възпрепятстване на скорошен избор на нов църковен глава. Така например през март 1659 г. Никон изпратил писмо до владетеля, в което остро протестирал срещу действията на местоблюстителя на патриаршеския престол митрополит Питирим Крутицки, който водил кръстен ход на магаре, по подобие влизането на Исус Христос в Йерусалим. Никон твърдял, че този обряд можел да се извършва само от патриарх. За обяснения на 1 април в манастира пристигнали дворянинът Прокопий Елизаров и дякът Алмаз Иванов. Никон ги приел за кратко и единствено заявил, че е изгонен, но не се отказва от титлата си [**Дело о патриархе Никоне...**, с. 2–3, док. 2].

Прави впечатление стремежът на Никон да се покаже лоялен към царя, да наблегне на старата им дружба и да се стигне до среща между двамата. През лятото на 1659 г. Никон пристигнал в Москва. Той обяснил, че се страхува от татарите и казаците, които заплашвали околностите на столицата. Преговарящият дяк Алмаз Иванов предал искането на владетеля – Никон незабавно да се оттегли в Колязинския манастир. Патриархът твърдял, че е пристигнал след предупреждение от цар Алексей Михайлович. След това той се отправил в манастира „Св. Макарий Колязински“, организирал трапеза за просяците пред манастира, разпитвал монасите за войната с Полша и се изказвал против нея, като акцентирал на своето влияние в Украйна и сред казачеството. Последното било истина, но явно именно това разгневило владетеля. Никон бил принуден да се завърне във Воскресенския манастир [**Дело о патриархе Никоне...**, с. 81–84]. Патриархът действително имал влияние в Украйна. Авторитетът му, а също и разбиранията му за мир и компромиси с Реч Посполита и активна поли-

тика в Прибалтика, го правели желана фигура при евентуални бъдещи преговори.

През 1660 г. цар Алексей решил да свика църковен събор, който да осъди Никон за напускането на патриаршеския престол и евентуално да избере нов патриарх. Важен момент представлявал писменият отказ на Никон от престола и съгласието за избор на нов църковен глава. При подготовката той продължавал да бъде изолиран в манастира си. Там пристигнал дворянинът Матвей Пушкин. Никон отново изненадал враговете си. Той изпратил благословията си за Алексей Михайлович, но отказал да се съгласи с нов избор без негово участие и влияние. На царския пратеник заявил: „Патриарх да поставите без мене не благославям. Кой без мен ще постави митрата, митрата ми я дадоха вселенските патриарси, митрополит митра на патриарх да даде е невъзможно. Аз съм жив и благодатта на Светия дух е с мен, оставил съм престола, но архиерейството не съм оставил“ [**Дело о патриархе Никоне...**, с. 18–20]. За по-голяма представителност царят наредил да бъдат поканени на събора всички православни архиереи, намиращи се по това време в Москва. Това били събирачи на милостиня от Православния изток. Владетелят не се съмнявал в гласа им, а присъствието им давало известна, макар и съмнителна, легитимност на събора. Алексей Михайлович ясно съзнавал, че при отсъствието на източните патриарси или на техни упълномощени представители, решенията лесно могли да бъдат оспорени и отхвърлени. Съборът се произнесъл съобразно желанията на владетеля. Редакцията на решенията на събора била поверена на известния с образованието си монах Епифаний Славинецки, който се обявил срещу осъждането на Никон още от първия ден на събора. В патриарха Епифаний виждал не само свой приятел, но и човек, провеждащ твърдо църковната реформа от 1653 г. От тази гледна точка едва ли именно Славинецки бил най-подходящият съдник за цар Алексей. Така и станало. Епифаний постановил, че руските епископи не могат да съдят своя пастироначалник. Такова право имали само източните патриарси. Решението било: „Да не бъде отчужден от архиерейството, ако и да бъде безпристолен“. Още на събора към това мнение се присъединил и архимандрит Игнатий Полоцки. На практика нещата оставали в старото положение [**Суботин, Н.** 1862, с. 188–195, прил.].

Притесненията и заплахите към патриарха не спирани. През лятото на 1660 г. той посетил Крестния манастир. Още след пристигането той се разболял. Никон обвинил дякон Теодосий в отровителство. Дяконът бил служител на неговия враг Питирим, митрополит Крутицки. Тайната управа провела разследване. При изтезанията Теодосий посочил като подбудители митрополит Питирим и архимандрит Павел Чудовски. По-късно, вече в Москва, той се отрекъл от показанията си и споменал името на каргополския воевода Михайло Пахомов, също приближен на Питирим. Самият Никон поддържал версията, че бил отровен. В писмо от 28 юни същата година, изпратено до неговия

подръжник болярина Никита Зюзин, той пише, че още боледува, а същите симптоми имали още четирима монаси от свитата му [ЩГАДА, ф. 27, № 186]. Същото сведение се съдържа и в житието на патриарх Никон. Там авторът твърди, че царят поиска мнението на патриарха как да се постъпи с дякон Теодосий. Патриархът се оплакал, че последният направил опит да го отрови по заповед на крутицкия митрополит и чудовския архимандрит. На житието не може да се има пълно доверие поради неговата пристрастност, но сведенията се припокриват с документите от разследването на Тайната управа [**Житие патриарха Никона...**, с. 42].

След събора враговете на Никон станали още по-дръзки. Цар Алексей изпратил писма до източните патриарси с молба да признаят решенията на Московския църковен събор от 1660 г. Едновременно с това той започнал подготовка за нов събор, който да осъди категорично Никон. Важна роля в това започнал да играе пристигналият в Москва на 12 февруари 1662 г., Паисий Лигаридис, митрополит на Газа. Образованият и извънредно алчен духовник, оказал се по-късно самозванец (бил отстранен от поста – А.А.), категорично заел позиция в подкрепа на царските искания и реално се превърнал в основен обвинител срещу Никон. Като повод за идването на Паисий било искането на пари за откупуване на отвлечени от турците християни в неговата област. Алексей Михайлович му отпуснал 500 рубли годишно за целта. Като се има предвид, че Паисий отдавна бил лишен от епархия, вероятно той си присвоил средствата. Лигаридис непрекъснато искал пари – за издръжка на хората си, за архиерейски одежди, за карета, коне, заплата, полагаща му се като на Газски митрополит (каквото не бил – А.А.), възлизаща на 1700 рубли годишно, отпускане на храна, за увеличаване издръжката на него и свитата му, за издръжка на племенника му, пристигнал след него в Москва, и т.н. Занимавал се също с търговия със скъпи кожи, които препродавал в Константинопол чрез свои роднини. По-късно Паисий се включил в измамническа финансова операция съвместно с дякон Агафангел. Финансовата реформа на управителя на хазната Борис Морозов, целяща да замени сребърните рубли с медни, довела до инфлация. Появил се „черен“ курс на рублата – една сребърна се разменяла за 12–14 медни рубли. Необмислените действия на Морозов довели до „медния бунт“ от 25 юли 1662 г., до отмяна на реформата и заточването на Б. Морозов [Андреев, Й., Андреев, А. 2001, с. 248]. От това решил да се възползва Паисий Лигаридис. Дякон Агафангел се бил завърнал от заточение в Соловецкия манастир. Лигаридис помолил царя да му се възстанови сумата, оставена от него в Николския манастир, възлизаща на 250 рубли в медни монети, които при заточването му имали, поне по документи, еднаква стойност със сребърните. Едва ли Агафангел би оставил подобна сума, ако въобще я е притежавал. По-вероятно двамата са закупили медните монети, успели с измама да ги подменят със сребърни, а след това си поделили печалбата. Въпреки всичко това Паисий

бил посрещнат добре в Москва. Помогнала му славата на образован духовник, както и убедителното му слово. Той бързо се превърнал в ключова фигура в делото срещу патриарха [**Каптерев, Н.** 1909–1912, с. 188–189].

През август 1662 г. боляринът Семьон Лукиянович Стрешнев подготвил въпроси за изобличаването на Никон. Те включвали политически обвинения, но също и обвинения за нарушаване на църковните канони. На практика документът бил съставен от Пасий Лигаридис. Стрешнев не притежавал необходимата правна и богословска подготовка за това. В отговор Никон написал огромен теологичен и правен трактат от 945 страници, показващ добро познаване на църковната история. Там той утвърждавал върховенството на духовната власт над светската. В текста личи и познаване на Житието на св. Иван Рилски от Патриарх Евтимий. За първи път Никон открито укорява цар Алексей Михайлович в пряка намеса в делата на Църквата, остро се изказва срещу държавния контрол, осъществяван от Манастирската управа. Напускането на престола се представя като „... крайна мярка на пастирско въздействие“ [**Возражение или разорение Никона...**].

Цар Алексей Михайлович решил да пресече опитите на Никон за намеса в проблемите на Руската православна църква и държавата. На 21 декември 1662 г. той издал заповед за свикване на църковен събор, както и за изпращане на покани до източните патриарси. С послания до тях заминал монахът Мелетий, от свитата на Паисий Лигаридис [**Гиббенет, Н.** 1882–1884, с. 242–244, прил.]. Мелетий се завърнал в Русия през месец май 1663 г. с грамоти от източните патриарси. Те били благоприятни за царя. В тях се утвърждавали решенията на събора от 1660 г. За върховен господар се признавал владетелят, а патриархът трябвало да му се подчинява в мирските дела. Никон бил обвиняван в гордост, оспорвало се правото му да обявява „анатема“, постановявало се, че той подлежи на съда на своите епископи [**Собранные государственные грамоты, IV, № 27**].

При подготовката за бъдещия събор в Москва започнала кампания в защита на Никон. Гръцките монаси, намиращи се в столицата, изпратили писма до източните патриарси, като представили Никон в най-благоприятна светлина. Едновременно с това те описали Паисий Лигаридис и Мелетий като мошеници и фалшификатори, а първият и като самозванец, което било истина. Патриарсите отговорили този път в подкрепа на Никон. Йерусалимският Нектарий и Дионисий Константинополски изпратили съвети за помирение. Приемникът на Дионисий – Партений, позовавайки се на своето старшинство, забранил на Макарий Антиохийски и на Паисий Александрийски да пътуват за Москва. Митрополит Атанасий Иконийски и руският пратеник в Константинопол монахът Сава изобличили Паисий Лигаридис като самозванец и измамник. Все пак цар Алексей се застъпил за Паисий и издействал опрощението му.

Тази кампания в защита на Никон едва ли е случайна. Тя не съответства на мнението на редица изследователи, че той бил мразен и изоставен от всички.

Явно патриархът имал приятели и привърженици в Москва, които не смеели да го защитят пряко, поради позицията на владетеля. За това с помощта на гръцки духовници те потърсили авторитетното мнение на източните патриарси, най-вече на константинополския и йерусалимския, които нямали тесни контакти с цар Алексей. Тези духовници не биха предприели подобни действия самоволно. На тях им била необходима финансова подкрепа за пребиваването им в столицата, надявали се да получат милостиня за манастирите си. Често те отсядали като гости в домовете на знатни руски фамилии, други били на издръжка от държавната или патриаршеската хазна. Явно действията им били направлявани от влиятелни аристократи и духовници [Каптерев, Н. 1909–1912, с. 105–118].

Предвид подкрепата, която получавал, а също и предвид напредналата подготовка на събора, който трябвало да го осъди, Никон се решил на крайни действия. Той разчитал на лична среща с владетеля, която да доведе до помирение между двамата. През нощта на 17 срещу 18 декември 1664 г. по време на утринната служба в Успенската катедрала тържествено влязъл Никон и заел патриаршеското място. Той бил предшестван от монаси от Воскресенския манастир и пред него носели кръст. След това той благословил блюстителя на патриаршеския престол митрополит Йона Ростовски и му наредил да уведоми Алексей Михайлович за идването му в Москва. Царят изпратил в църквата митрополит Павел Сарски и Подонски, княз Никита Одоевски, княз Юрий Долгоруки, болярина Родион Стрешнев и дяка Алмаз Иванов. Съставът на самото пратеничество говорел, че Никон не можел да разчита на снизхождение. Всички изпратени били негови врагове. Пратениците наредили от името на царя Никон незабавно да се върне в манастира. На това патриархът отговорил: „Слязох от престола, без да ме е гонил някой, и се връщам без да съм викан от никого, за това Великият господар да успокои кръвта си и да се помирим. От съда на Вселенските патриарси не бягам, а се върнах на престола си по поличба“. След това поискал да предаде на пратениците писмо, което те не приели. Това станало при втората им среща след позволеното на Алексей Михайлович. Посланието описвало пророчески сън на Никон, в който св. Йона и свети митрополит Павел го съветвали да се върне на патриаршеския престол. Това не направило впечатление на владетеля. При третото идване на пратениците в църквата заповедта била категорична – патриархът незабавно да се върне във Воскресенския манастир. До покрайнините на Москва той бил съпровождан от князете Дмитрий Долгоруки и Артамон Матвеев, приятели на патриарха. Те приели благословията му, след което Никон им казал, че идвал в Москва след известие и се надявал на помирение с владетеля. Думите му били предадени на Алексей Михайлович. След Никон заминали митрополит Павел Крутички, Родион Стрешнев и Алмаз Иванов. Според царската заповед Никон трябвало да върне жезъла на свети митрополит Петър, който той взел от

Успенската катедрала. Основната им задача обаче била да разберат за какво известие е говорел патриархът при напускането на Москва. Пратениците застигнали Никон в село Черново. Никон обещал да върне жезъла и да предаде на царя писмото, с което е викан в Москва. Обещал, че няма да се меси в патриаршеския избор, но заявил, че не се отказва от титлата си. Настоявал да задържи трите си манастира (Воскресенски, Иверски и Кръстов), строени от него, и искал новият патриарх да няма власт над тях [**Дело о патриархе Никоне...**, с. 124–137].

Оказало се, че писмото до патриарха написал бояринът Никита Алексеевич Зюзин. Той съветвал Никон да дойде в Москва и го уверявал, че цар Алексей Михайлович вече е забравил гнева си. Това той знаел от висши сановници. Това е логично – самият Зюзин нямал достъп до владетеля освен при тържествени случаи. Съдържанието е: „Така ми казаха приятелите: ела господарю в неделя, на осемнадесетия ден, а не в понеделник, по време на утринната молитва... и седни на своето място. А ще бъде в църквата митрополит Йона Ростовски, или Крутицки Павел, а ти благоволи да го извикаш при себе си за благословия. А след това приятелите твои и ние твоите раби ще поискаме твоята светителска благословия“. По-долу има съвети как да постъпи, ако го питат защо е дошъл, и да предизвести владетеля. Прави впечатление, че Никон точно спазил инструкциите [**Дело о патриархе Никоне...**, с. 181–183]. В друго писмо, писано по-рано, Никита Зюзин предава думи на владетеля, казани в присъствието на известния дипломат Афанасий Лаврентиевич Ордин–Нащокин и първия министър Артамон Матвеев, че между него и Никон няма вражда. В това писмо също имало съвет да се върне в Москва и да търси лична среща с царя. Прави впечатление, че бояринът моли Никон да върне писмото и да пази кореспонденцията в тайна. Там също има уверения, че приятелите ще измолят помирение от царя. Посланията са изпратени по поддякон Никита, приближен на Никон [**Дело о патриархе Никоне...**, с. 184–190].

Прави впечатление, че Зюзин дели себе си („твоите раби“) от „приятелите“ на патриарха. Явно става дума за знатни боляри и духовници, които не се появяват в Успенската катедрала на 18 декември. Интерес представлява откъде Никита Зюзин разполагал със сведения за разговорите на владетеля на Русия. Той не е бил сред приближените на двора. Подобна информация можело да се получи само от човек близък до царя, от личност, принадлежаща към влиятелните кръгове в държавата. Явно това са тези „приятели“, за които се споменава многократно в писмата на боярина.

Разследването започнало незабавно. Поддяконът Никита давал показания на 19 декември 1664 г. Той признал, че на 13 декември в килията на монаха Александър, преводач в Печатния двор, се срещнал с Никита Зюзин, който му предал писмо до патриарха. Бояринът, в отсъствието на Александър, му прочел посланието. Там се споменавало името на Ордин-Нащокин, който наредил от

името на царя Зюзин да пише на патриарха да дойде в Москва. С Никита до манастира пътувал подяк Богдан. На 15 декември същата година Никита отнесе второ писмо до Воскресенския манастир. Отговорът, запечатан, както и първия път, бил предаден чрез монаха Александър на Никита Зюзин [**Дело о патриархе Никоне...**, с. 191].

На 19 декември бил разпитан преводачът от Печатния двор Александър. Разпита водели Павел, митрополит Сарски и Подонски, и архимандрит Йоаким Чудовски. Александър признал, че Никита Зюзин се оплаквал, че няма кой да отиде при патриарха, на което монахът отговорил: „... ще пътува, както преди подякът Никита“. Когато му предавал писмото Зюзин казал: „В това писмо е писано за прошката, и е заповядано да го извикаме (Никон) в Москва, а за това е говорено с думния дворянин Афанасий Лаврентиевич Ордин-Нащокин, и с полковника и глава на московските стрелци, с Артамон Матвеев е говорено, патриарх Никон да дойде в Москва преди Рождество Христово за мира с полския крал и за други държавни дела“ [**Дело о патриархе Никоне...**, с. 192–194].

В Тайната управа вече разпитали и Ордин-Нащокин (22 декември). Той признал само, че е срещнал Зюзин, когато последният се върнал от Воскресенския манастир, но отрекъл всички останали обвинения. На втория разпит, на 23 декември, Ордин-Нащокин отново отрекъл контакти с Воскресенския манастир, както и показанията си от предния ден.

На 22 декември Никита Зюзин признал, че посланията са писани от него. С Нащокин той обсъждал въпроса за участие на патриарха в преговорите за мир с Полша. Известно било, че Никон е поддръжник на тази линия в руската външна политика. На следващия разпит боляринът признал, че поддръжал връзка с патриарха още от лятото на 1658 г. чрез дяка Фьодор Торопов. При ареста на Никита Зюзин в дома му са открити и иззети патриаршески грамоти. Освен споменатите имена ролята на куриери играели още Кузма Спиридонов, служител на Зюзин, думния дяк Иван Калитин, свещеник Сисой, който често пътувал до Воскресенския манастир. Н. Зюзин потвърдил, че често се съветвал с княз Артамон Матвеев и обсъждали поведението и думите на царя за одобреното му отношение към патриарх Никон. На 3 февруари 1665 г. разпитвали Н. Зюзин вече с мъчения. Той признал само, че показвал отговорите на Никон на А. Ордин-Нащокин [**Дело о патриархе Никоне...**, с. 196–206].

Никита Зюзин получил смъртна присъда, но царят заменил тежкото наказание със заточение в Казан и конфискация на помещието му. Митрополит Йона Ростовски за това, че приел благословията на Никон в Успенската катедрала, бил лишен от поста на местоблюстител на патриаршеския престол.

Ако се проследят разпитите на Зюзин, прави впечатление, че с течение на времето сведенията, които давал, намаляват. Може би му е внушено да премълчава някои имена, но споменатите Артамон Матвеев и А. Ордин-Нащокин, любимци на царя, на практика не опровергали твърденията. Замяната на

смъртната присъда със заточение също е показателна за благосклонно отношение от страна на монарха. Обвинения срещу Матвеев и Нащокин въобще не били повдигнати.

Безспорно на патриарх Никон не липсвали поддръжници. Негов съмишленик особено по въпросите на външната политика бил първият руски дипломат Афанасий Ордин-Нащокин. Той настоявал за мир с Полша и активна политика за излаз на Балтийско море. Цар Алексей обаче предпочитал окончателното решаване на украинския въпрос. Патриархът споделял позициите на Нащокин, а не на царя. Никон също поддържал идеята за натиск над Османската империя и откъсването на Влашко и Молдова. Всичко това минавало през мир с Реч Посполита.

Може да се твърди, че в Москва имало група от приближени на царя, начело с А. Л. Ордин-Нащокин, Артамон Матвеев, монаха Епифаний Славинецки, които искали да помирят Никон с цар Алексей Михайлович и да възврат влиянието му, макар и водени от различни подбуди. Първите двама търсели подкрепата на патриарха за определени насоки на руската политика, а Епифаний свързвал Никон с успешното провеждане на реформите в Руската православна църква. Цар Алексей Михайлович обаче бил непреклонен. Той желал подчинение на Църквата. Царят отстранил патриарха, но отстъпил пред някои от исканията му на църковния събор от 1666–67 г. След тази дата на патриаршеския престол не попаднала личност като Никон.

След провала на това начинание патриарх Никон си дал сметка, че надеждите му за завръщане на патриаршеския престол са безпочвени. Сега той решил с едно формално отказване и примирение да си осигури почетно, материално обезпечено и независимо положение. Съборът от 1666–67 г. не позволил и това. Никон бил лишен от сан и като обикновен монах – изпратен на заточение в Терапонтовия манастир.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Архивни източници/извори

ЦГАДА, ф. 27 (Приказ тайных дел). [TsGADA, f. 27 (Prikaz taynh del).]

Алепский, П. 1898 – П. Алепский. Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII в., описанное его сыном, архидяконом Павлом Алепским. Перевод с арабского Г. Муркоса. Т. IV. Москва., 1898. [P. Alepskiy. Puteshestviye Antiohiyskogo patriarha Makariya v Rossiyu v polovine XVII v., opisannoe ego snom, arhidiyakonom Pavlom Alepskim. Perevod s arabskogo G. Murkosa. T. IV. Moskva, 1898.]

Возражения или разорения Никона... – Возражения или разорения смиренного Никона, Божию милостию патриарха, противу вопросов боярина Стрешнева, еже на написа Газскому митрополиту Паисию Лигаридиусу и на ответы Паисеовы. ЗОРИСА, т. II, Санкт-Петербург, 1861. [Vozrazheniya ili razoreniya smirennogo Nikona, Bozhieyu milostiyu patriarha, protivu voprosov boyarina Streshneva, ezhe na napisa Gazskomu mitropolitu Paisiyu Ligaridiusu i na otvet Paiseov. ZORISA, t. II, Sankt-Peterburg, 1861.]

Дело о патриархе Никоне... – Дело о патриархе Никоне, изданное Археологической комиссией по документом Московской Синодальной (бывшей Патриаршей) библиотеки. Санкт-Петербург, 1897. [Delo o patriarhe Nikone izdannoe Arheologicheskoy kommissii po dokumentom Moskovskoy Sinodalnoy (bvshey Patriarshey) biblioteki. Sankt-Peterburg, 1897.]

Житие патриарха Никона... – Житие патриарха Никона, писанное бывшим при нем клириком. Москва, 1817. [Zhitie patriarha Nikona, pisannoe bvshim pri nem klirikom. Moskva, 1817.]

Собранные государственные грамоты, IV – Собранные государственные грамоты и договоров. Санкт-Петербург, 1828, т. IV. [Sobrannye gosudarstvennyye gramoty i dogovorov. Sankt-Peterburg, 1828, t. IV.]

Публикации

Андреев, А. 1995 – Андрей Андреев. О реформах и расколе в Русской православной церкви (середина XVII века). – ВНР, кн. 3, София, 1995, 14–32. [Andrey Andreev. O reformah i raskole v Russkoy pravoslavnoy tserkvi (seredina XVII veka). BHR, kn. 3, Sofia, 1995, 14–32.]

Андреев, Й., Андреев, А. 2001 – Йордан Андреев, Андрей Андреев. Великите князе, царете и императорите на Русия. В. Търново. [Yordan Andreev, Andrey Andreev. Velikite knyaze, tsarete i imperatorite na Rusia. V. Tarnovo.]

Гиббенет, Н. 1882–1884 – Н. Гиббенет. Историческое исследование дела патриарха Никона. ч. I–II, Санкт-Петербург. [N. Gibbenet. Istoricheskoe issledovanie dela patriarha Nikona. ch. I–II, Sankt-Peterburg.]

Каптерев, Н. 1909–1912 – Н. Каптерев. Патриарх Никон и царь Алексей Михайлович. т. I–II, Сергиев посад. [N. Kapterev. Patriarh Nikon i tsary Aleksey Mihaylovich. t. I–II, Sergiev posad.]

Субботин, Н. 1862 – Н. Субботин. Дело патриарха Никона. Историческое исследование по поводу XI тома „Истории России“ проф. Соловьева. Москва. [N. Subbotin. Delo patriarha Nikona. Istoricheskoe issledovanie po povodu XI toma „Istorii Rossii“ prof. Solovyeva. Moskva.]

Съкращения

ВНР – Bulgarian Historical Review. Sofia.

ЗОРИСА – Записки Отдела русской и славянской археологии Императорского русского общества. Санкт-Петербург. [Zapiski Otdela russkoy i slavyanskoy arheologii Imperatorskogo rossiyskogo obshtestva. Sankt-Peterburg.]

ЦГАДА – Центральный государственный архив древних актов. Москва. [Tsentralnaya gosudarstvennaya arhiv drevnykh aktov. Moskva.]